

Max Weber'in Sosyoloji Kuramında Toplumsal Faaliyet Tarzı Ve Kültürel Değer İlişkileri

Kürşat Haldun AKALIN¹

Özet

Kültür, bir değer kavramıdır. Kültürün kendisinin içeriğini de oluşturan değerler ile olan bu bağlantısı, kültürü, empirik bir gerçeklik haline getirmektedir. Max Weber'e göre, değerlerin geçerliliği bir inanç konusu olduğundan, toplumsal bilimler mutlaka araştırma değerlerini içermeli; ancak, somut faaliyeti denetimi altına alan buyruklardan kaynaklanan bağlayıcı normlar ve idealleri şart koşmamalıdır. Sosyal bilim somut gerçeği empirik olarak irdeleyen bir bilim olmalıdır.

Eğer, sosyal faaliyet, kapsadığı bu anlama hem nedensel içerik ve hem de anlama seviyesi bakımından bir uygunluk taşırsa ; toplumsal bir fenomen olarak fark edilmesi, en yüksek düzeyde anlaşılması mümkün olur. Somut eylemi anlaşılır kılan bu önermenin analizi, üç sorunun sorulmasını zorunlu kılmaktadır. Bu sorular, eylemin yapılmasına yol açan etmen uygun olarak nasıl kavranabilir, anlamlılığa uygun gelen kavrama nasıl gerçekleşir, bu ikisi arasında ne gibi bir bağlantı bulunmaktadır, şeklinde özetlenebilir.

Tutumlar ve güdülerin, sosyal davranışa açıklık getirmesi ve kavranmasını sağlaması, bu etmenlerin doğasının irdelenmesinde ve işleyişinin sorgulanmasında, çok büyük bir önem taşımaktadır. Üstelik kişiye özgü sanılan bu tutumlar, diğer şahısların güdüleri ve eylemlerinden doğrudan etkilenmekte ve bunlar tarafından değiştirilmektedir. Diğer kişilerle bağlantı halinde olan kişi faaliyetinin, sosyolojik geçerlilik taşıyan davranış kalıpları ve zümresel normlarla da yakın bağlantısı bulunmaktadır. Davranış, kişisel niyetlerin olduğu kadar bireyin içinde bulunduğu sosyal ortamın da anlaşılabilmesi için anahtardır. Bundan dolayı, toplumsal anlama, faaliyette bulunmaya azmetmiş insanlar üzerinde neyin etkili olduğunun analizini zorunlu kılar.

Anahtar Kelimeler: Sosyal faaliyet, kültürel değerler, rasyonelleşme

The Social Action And The Cultural Value Relations In The Sociological Theory Of Max Weber

Abstract

The concept of culture itself is a value concept. Empirical reality becomes culture to us because and in so far as, we relate it to values. The validity of values is a matter of faith, not of knowledge, according to Weber; therefore the social sciences must investigate values but cannot provide binding norms and ideals from which directives controlling practical activity can be derived. Social science must be an empirical science of concrete reality.

The highest level of the understanding of social phenomena, is reached if this understanding is both causally adequate and adequate on the level of meaning. This proposition requires analysis of three questions : What is causally adequate understanding? What is meaningfully adequate understanding? How are the two interrelated?

Since attitudes and motives explain social behavior, it is important to search out the nature and operation of these factors. Moreover, the attitudes of a person are affected by and changed by the motives and actions of other persons. Activity of the person in his relations with other person discloses patterns and categories of sociological validity. Behavior is the key to intentions and a person's understanding of a social situation. Social understanding thus involves an analysis of what effects human beings intend to achieve.

Key Words: Social action, cultural valuations, rationalisation

GİRİŞ

Hakkında söylenen bunca karmaşıklığına ve anlaşılabilirliğine dair yorumlara karşın, çağdaş sosyolojinin, kişisel değer yargılardan ve peşin hükümlerden arınmış yalın bir araştırma temeli üzerine kurulabileceğini öne

¹ Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi

sürmüş olan Weber; böylelikle tam bir değer tarafsızlığı içinde kalabilecek olan sosyologun, gerçekleri ve olguları irdelediği sırada, kendi kişisel değer yargılarından da ayrılması gerektiğinin önemine işaret etmektedir. Zira, bilim, kesin olarak teşhis etmek ve yasalarına ulaşmak istediği gerçeğin sorunlarıyla doğrudan ilgilendiği sırada, bu olgunun değer-eylem bağıntısını da kurmak zorunda kalacaktır.

Değerler hakkında yapılan bilimsel bir irdeleme sonrasında, normatif veya teamüle uygun düşen önermelerin, mantiki bir sonuç olarak, betimleyici ya da tamamlayıcı önermelerden tamamıyla farklı olduğu görülecektir. İnsanların eylemleri üzerine doğrudan bir gözlemde bulunarak, davranışın anlam içeriğini açığa çıkartmak maksadını da taşıyan çağdaş sosyolojinin, irdelediği topluluğun değerleri veya grubun normları karşısındaki araştırmacının tarafsızlığını şart koşmuş olması, bilim ile değerler arasında bağlantının kurulmasında öncü bir rol oynamış olan Weber'in asla vazgeçemeyeceği bir ilkesi haline gelmiştir.

Eylemin içeriğini ve nedenini açıklayan değerlerin bilimsel analizi sırasında, sosyoloğun kendisine özgü kişisel yargılarının belirsiz de olsa etkili olması halinde, sorunların bu şekilde belirlenişi dahi, Weber'e göre, irdelemenin ön bilimsel aşamasının objektifliğini alçaltacaktır. Çünkü, bilim yapmanın gerçek kuralı, hipotezlerin oluşturulması ve sınanması işlemi sırasında geçilecek süreç boyunca, bilim adamının, kesin olarak kendi değer yargılarından arınmış olarak gözlemde bulunması zorunluluğudur.

Bilimsel araştırmada, hedefler ve araçlar arasında kurulacak bağıntının yeterli ve gerçeğe uygun olması isteniyorsa, araştırmacının, değerlerin belirlenmesi ve eylem ile olan nedensel bağının saptanması sırasında, tam manasıyla tarafsız bir değer anlayışı içinde kalması gerekmektedir. Toplumsal bir eyleme neden olan değer içeriğini belirleme gayesini güden bir araştırmada, gözlemcinin kendi değer yargılarının tesirinde kalarak değer tarafsızlığı ilkesinden ayrılması, yorumun bilimselliğini kaybetmesine neden olur. Çünkü Weber'e göre bilim, gözlemcinin kendi kişisel değer yargılarının bittiği ve irdelemesine yöneldiği topluluğun değerlerini tam bir tarafsızlıkla kavradığı yerden başlamaktadır.

ARAŞTIRMACI SOSYOLOĞUN EMİRİK TARAFSIZLIĞI

Sosyoloji bilimini, toplumsal eylemleri irdeleme sahası kapsamında gerçeklerin analizi olarak yorumlayan Weber, kuramında da, değerler ile faaliyet arasında doğrudan bir bağlantı kurma gayesini açıkça belirtmiştir. Eylemin anlam içeriğini oluşturarak nedensel bir işleve muktedir bulunan değerlerin, tam bir bilimsel analizle belirlenmesi ve etkinliklerinin de irdelenmesi sırasında, sosyologun bütünüyle bir değer tarafsızlığı içinde kalması gerektiğini önemle vurgulamıştır.

“Açık belli olan gerçeklerle ilgilenmekte olsak bile, bu çok elverişli olan durum, pek ender olarak, bizim anladığımız anlamdaki sosyal bilimlerin doğasına uygun bir şekilde olguların irdelenmesi fırsatını araştırmacıya sağlamaktadır. Ancak, irdeleyici, sahasının uzmanı değilse, kişisel değer yargılarının tesirinde kaldığı ölçüde, gerçek bilimsel çalışmanın içeriğinden her geçen gün uzaklaşacaktır.

İlgilenmekte olduğumuz sosyoloji bilimi, tıpkı, insan kültürünün kuramları ve olguları üzerinde irdelemede bulunan diğer bütün bilim dallarında olduğu gibi, ki muhtemelen siyasal tarih bu söylediklerimizin dışında kalacaktır, ilk bulgularını, uygulamadaki gerçeklerle bağlantılı olarak elde edecektir.” (Weber, 1949 ; 49-50)

Max Weber'e göre, değerlerin belirlenmesi ve irdelenmesiyle ilgili olarak sosyoloji biliminde kullanılacak olan teknik de, tıpkı tıp bilimlerindeki klinik disiplinlerinde uygulanan yöntem kadar, tarafsızlığı ve bilimselliği gerekli kılmaktadır. Doğa bilimleriyle ilgili yasalarının hiç değişmeksizin sürekli sabit kalarak aynı şekilde yinelenmekte olmasına karşın; sosyoloji bilimine hakim olan bir tutum olarak, olgulardaki ahlaki evrimciliğin ve tarihsel görecelik ile değişebilirliğindeki uyumlu bileşiminin geçerli olduğunun tarihsel bir anlamda daima bilincinde olunması zorunludur.

Bu sosyolojik irdeleme tutumu,olguların biçimsel karakterlerine özgü ahlaki normların nasıl değişmekte olduğunu ve kültürel değerlerin bir bütün olarak ahlaki sahayla kaynaşmasıyla oluşan ahlaki normların kalıcı içeriğinin nasıl anlam kazandığını araştırmaktadır. Böylece ahlaki sahalardan dahi bilimsel irdelemeye dayalı empirik temellerinin olabileceği umidi ortaya çıkmıştır.

Araştırmacının empirik gözlemdaki bu katı tarafsızlığı ve kendi kişisel yargılarından arınmış bu saf bilimselliği sayesinde, muhtemel tüm kültürel idealleri belirli ve en kapsamlı bir şekilde niteleyen bir sınıflandırılmasının yapılması olanaklı olacaktır. Araştırmacıyı zihninde belirlediği önyargılı sonuçlara hazırlayan, iyi ya da kötü ayrımı altında ahlaki zorunluluk içeren şartlandırmalarla kişiye özgü bir sınırdan oluşan kişisel özerkliği tümüyle kınılarak yok edilebilecektir. Böylece, eylemi haklı ve zorunlu kılan toplumsal güdüler, hiç bir kişisel yargı süzgecinden geçirilmeksizin ya da hiç bir yorum esnekliği katılmasızın ayrıntısıyla irdelenebileceği için ; eylemde nedensellik işlevine muktedir olan bu gibi ideallerin geçerlilik derecesi, araştırmacının 'objektifliğini' arttıracaktır. Bir sosyolog olarak araştırmacı, gözlemlerinde ne kadar tarafsız kalmaya özen gösterirse göstereceği, yine de bütünüyle kişisel yargı ve düşüncelerinden kopmamaktadır.

“Öngörmeleri, mevcut gerçek faaliyetin anlam içeriğinden aktarılan bağlayıcı normları ve idealleri açığa çıkartarak sunmak, deneysel bilimin asla görevi değildir. Değerlerin eylemdeki anlam içeriğini nasıl oluşturmada olduğunu irdeleyen sosyolojik çözümlemenin sonunda, neredeyse edinilen tüm bulguların belirli idealler üzerine dayanmakta olması ve bundan dolayı da kökeni itibarıyla subjektiflik taşıması nedeniyle, bilimsel tartışmalarda değer yargılarından bütünüyle kurtulması kesinlikle söz konusu olmamaktadır.

İdeal ve değer yargılarının bilimsel anlam ile maksadının ortaya konulması, çok daha kapsamlı çözümlerinin yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Anlamı insan davranışının nihai elementleriyle ilgili yapılan tüm ciddi düşünceler, esas itibarıyla, eylemin maksat ile araç sınıflandırmasına dayalı olarak gerçekleştirilmektedir. Belirlenen maksada başarıyla ulaşılmasını sağlayan, uygun araçların seçilmesi sorunu, hiç şüphesiz, tüm bilimsel analizlerde aşılması gereken bir engeldir.” (Weber, 1949 ; 51-52)

Eylemin kişiler tarafından yapılmasına haklılık kazandıran veya bireyleri belirli bir tarzda davranmaya zorunlu kılan değerler ile faaliyetin içeriği hakkında bir nedensellik bağı kuran Weber, böylece, bilimsel araştırma ile gözlemlenen topluluğun kültürel değerleri arasında doğrudan bir ilişki kurmak istemiştir.

Ancak, faaliyette bulunan bu kişinin, eylemin arzulanmayan sonuçları kadar ulaşılması istenilen maksatları arasında tartma ve kıyaslamada bulunma yeteneğini edinmesini sağlamak da gerekmektedir. Burada yanıtlanması gereken soru, arzulan bir maksada ulaşılmasını sağlayan değerlerin edinilmesi, terk edilmesi beklenen diğer hangi değerlerin kaybı pahasına gerçekleşmekte olduğunun irdelenmesiyle ilgilidir.

Eylemin benimsenmesine özgü böyle bir değer analizinin sonuçlarını, karar almaya uygulamak, bilimin üstleneceği bir görev olmadığı halde; bu faaliyeti yerine getirmede istekli ve bilinçli olan kişinin irdelemesi gereken bir sorumluluğudur. Eylemin anlam içeriğini oluşturacak değerleri arasında, kendisine özgü vicdanına ve kişisel dünya görüşüne göre bir seçim yapacak, aralarında kıyaslamada bulunarak değerleri tartacak olan bu bireyin eylem kararını, bilim, tümüyle doğal olarak kabul edecek ve seçilen eylemin sorumluluğunu da tamamıyla kişiye özgü bir hal olarak görecektir.

Değerler arasında istenilen eylemi haklı kılanın seçilmesi ve arzulan hedefin önemine böylece vakıf olunması konuları, kişiye önerilebilir. Yine, kişinin arzulan maksatların içerik ile anlamına uygun şekilde düşünmesi, değerler arasında nasıl bir seçimde bulunacağını benimsetilmesi öğretilir. Fiili olarak eylemin gerçekleşmesini sağlayan veya somut bir maksadın temelini oluşturan düşüncelerle mantık bakımından uyumlu olabilen bir davranış biçiminin açıklanması ve geliştirilmesi sayesinde, eylemde bulunacak kişinin değer seçimi ve kıyaslaması konularında yetiştirilmesi olanaklı kılınabilir.

SOSYAL OLAYLARDA SEBEP-SONUÇ BAĞI

Kültürel yaşamı irdeleme konusu edinen her bilimin en önemli görevlerinden birisinin de, bireyin gerçekte veya sözde çatışma halinde bulunacağı düşüncelerin rasyonel anlamlarına erişilmesinin olacağı, gayet açıktır. Eylemin rasyonel anlamının önceden belirlenmesi, empirik gerçeğin düzenli ve sürekli analizinin yapılmasına gayret sarf eden bilimin sınırlarının çizilmesinin önünde bir engel olmadığı gibi, kültürel değerlerin yorumlanmasında kullanılacak olan yöntemlerin de alışılmış anlamda akıl yürüterek sonuç çıkartma özelliğini taşımayacağı veya özel durumlardan genel ilkeleri edinme gayretini içermeyeceği gayet açıktır.

“Kişiliğimizin en içteki unsurları demek olan soyut normları olduğu kadar, davranışımızı belirleyen ve yaşamımıza bir anlam vererek önem katan en yüksek ve en nihai değer yargularımıza karşı da, tam bir tarafsızlık içinde önemlerini fark etmeliyiz. Yalnızca en yüksek değerlerimizden kaynaklanarak bizim için geçerli olduklarını fark ettiğimiz zaman, böylece yaşamımızda uğradığımız zorluklara karşı uğruna mücadele verir hale geldiğimiz anda, bu değerleri, gerçekten benimsemiş olabiliriz. Bu değerlerin geçerliliğine inandığımız ölçüde benimsenilen değer yarguların anlamlı olduklarını kabul edebiliriz.

Her şeye rağmen, değerlerin geçerli olup olmadığına karar vermek de, bir inanç konusu olmaktadır. Yine de pek çok uzmanın ara sıra da olsa kendini kaptırdığı bir yol olarak uygulamaya yönelik sorunları açıklamada ve bunlara çözüm getirmede normların hiç bir belirsizliği taşımaksızın açığa çıkarılabileceğine inanmak, gerçek olguları kapsayacak şekilde sosyal bilim için bilimsel anlamda geçerli olabilecek bir ilkenin oluşturulabileceğini düşünmek ve bunu da uygulamalı şekilde kanıtlamaya yeltenmek, bütünüyle saf bir inanç olacaktır.” (Weber, 1949 ; 53-54)

Ahlaki bakımdan zorunluluk içeren yargıların geçerli kılınmasının temelini ve doğasını yorumlarken, bireysel davranışı somut bir şekilde koşullandıran normların irdelenmesinden başlanması, kuramsal olarak içerikleri benimsenebilir olsa dahi kültürel değerlerin hiç bir belirsizliği taşımaksızın ortaya çıkabileceklerine asla ihtimal verilmemelidir.

“Hiçbir kuşkuya veya sorgulanmaya tahammülü olmayan dinler, daha kesin bir ifadeyle, kendisine bağlı olarak ortaya çıkmış tüm mezheplere tamamıyla dogmatik bir şekilde sınırlanmış olan dinler, kültürel değerlerin içerdikleri anlamları üzerinde belirleyici bir etkide bulunarak, bunların, mutlak biçimde geçerli kılınmış ahlaki zorunluluk belirten buyruklar statüsüne çıkmasına yol açabilirler.” (Weber, 1949 ; 55)

Max Weber'e göre, değer yargıları ile deneysel bilgi arasındaki farklılığı prensip olarak kabul edildiğinde; sosyal bilimlerde geçerli olabilecek bilgi tipinin, deneysel toplumsal gerçeğin analitik şekilde irdelenmesinde düzenliliğin olduğu, bir ön varsayım olarak kabul edilebilir. Bu ön varsayım, sosyal bilimlerdeki gerçeğin geçerliliğinin tam bir tarafsızlık içinde anlamının tartışılması zorunluluğunu da beraberinde getirmiş olduğundan; artık, çözüme kavuşturulması gereken bir sorun şekline dönüşmüştür.

“Metotlar, temele özgü kavramlar ve ön kabuller arasında ortaya çıkan çatışmaları fark eden her hangi bir kimse; bakış açılarının sürekli değişikliğe uğramakta olduğunu, kavramların her an yeni bir tanımıyla karşılaşabileceğini görmekle; çözümlemenin kuramsal ve tarihsel biçimleri arasındaki ayrılığın, asla kapatılamayan bir açıklıkla birbirinden koptuğunu kabul ederek, sorunun gerçekten var olduğunu yadsımayacaktır.” (Weber, 1949 ; 57,63)

Sosyal bilim ile kültürel değerler arasındaki ilişkinin, bu sorunun kaynağını oluşturduğunu belirten Weber, tartışmanın özüne yönelerek, kültürel değerlerin bilimsel analiz yöntemleriyle irdelenemesinin gerekliliği üzerinde durmuştur.

“Açık olarak kesinlik içeren ve doğa bilimlerinde geçerli kılınmış bulunan dar anlamıyla yasalarla ilgilenmekteyiz. Kurallarla ifade edilen uygun nedensel ilişkileri dikkate alarak tarafsızlık olanağını uygulamak istiyoruz. Bu gibi düzenlemelerin oluşturulması, bilginin maksadı değil, aracı özelliğini taşımaktadır.

Her yönüyle maksada yönelik çare bulunma veya en azından muhakemede bulunabilme sorununun aşılabilmesi için; her gün düzenli bir şekilde sürekli olarak yinelenen olgular arasındaki nedensel ilişkinin saptanarak, yasa özelliğinde formüle edilmesini gerekli kılar. Oysa tarihsel fenomen bilgisinde, en genel yasalarında dahi somutluk aranmaktadır; bunlar arasından anlam içeriğinden yoksun olanlar, en az değeri ifade etmektedir.” (Weber, 1949; 76)

Weber'e göre, kültürel bilimlerde irdelenen olgunun evrensel ya da genel bir bilgiyi içerip içermediğinin pek bir önemi yoktur. Kültürel olayların objektif analizi, ideal bilim yasalarının empirik gerçekliliğini azaltacağını öne süren tezler göre bir usul takip edildiğinde yasaların geçerliliği anlamsız bir hale gelecektir, şeklinde bir sonuçla karşılaşılabilir.

Kültürel ve ruhsal olayların, tam bir tarafsızlık içinde ve yasaların belirleyici etkinliği olmadan, çoğu kez yineleniyor olması sebebiyle, önceden varılan yasaların anlamsızlığı sonucunu gerçekçi kılmayacaktır. Ancak, sosyal veya

kültürel olaylarda, bir fen biliminde olduğu gibi yasaların kesin sonuç sağlayıcı deneyi boşa çıkaran ya da anlamsız kılan, pek çok başka sebepler de bulunmaktadır.

İlk olarak, Weber'in düşüncesinde, sosyal yasa bilgisi toplumsal gerçekliğin tamamını kapsayamadığı için, eylemin sebep-sonuç bağı, gözlemcinin olayları yasaya uygun kılma gayretinin bir sonucu olarak zihninde pekiştirdiği ve çeşitli katkılar sunarak yorumladığı, bir tasarım özelliğini taşımaktadır. İkinci olarak, araştırmacının ön plana çıkarttığı gerçeğin somut anlamlılığının, yalnızca belirli birkaç bireysel ortamları içeren anlamlılık temeli dışında, kültürel olayların bütünüyle asla kavranılamaz olması; gözlemciyi, yasanın olguyu tamamıyla kapsayamaması gibi bir sorunla karşı karşıya bırakmaktadır.

Weber'e göre, böyle bir muhakemeye, bu gibi ortamlar, herhangi bir yasayla bütünüyle açığa çıkartarak kavranamayacağı için; herhangi bir bireysel halin ayrıntısıyla dikkate alınarak oluşturulan kültür görüşümüzün ışığı altında, değer içerikli fikirlere göre karar verilecektir. Kültür, dünya sürecindeki sınırsız anlamsızlığının sınırlı bir parçası olduğundan, bu süreç içinde, insanoğlunun kendisine anlam ve önem kattığı bir unsuru haline gelmektedir.

Her kültür biliminin üstün kılınmış ön kabulü, bulgularımızın bir sonucu olarak, belirli bir kültürün ya da her hangi bir kültürün genel olarak değerli kılınmasına dayandırılmakta, bunun yerine, dünyaya yönelik önceden düşünülmüş bir tutumun belirlenerek bir anlam verilmesiyle yorumlanılan kültürel varlıklar gerçeği üzerine kurulmaktadır. Bu anlamlılık nasıl bir içeriğe sahip olursa olsun, insan varlığının bağı kaldığı belirli fenomenle ilgili olarak bizi karar vermeye yönlendirecek, yine bu anlamlılığın ışığı altında, olumlu ya da olumsuz bir şekilde varlık bir anlama erişerek, yanıtını verecektir.

“Dünyaya yönelik oluşturulacak olan bu tutumun içerdiği anlam ne olursa olsun, söz konusu fenomen araştırmacı için kültürel bir anlamlılığa sahip olarak taşıdığı bu anlamlılığı yalnızca bilimsel ilgi üzerine kurulacaktır. Böylece, değeri belirlenebilir olan fikirler yoluyla kültürel bilgi koşullandırmasından burada söz ettiğimizde, kültürel anlamlılığın yalnızca değeri anlaşılabilir fenomene özgü olduğu gibi yanlış anlaşılmalara bağlı kalınmayacağını ümit etmekteyiz.

Kültürel gerçeklikle ilgili tüm bilgimiz, daima, bakış açımızın özel maksatlarından veya ön plana çıkardığımız belirli yorumlarımızdan edinilmektedir. Olguda ön plana çıkardığımız bu özel görünümüne uygun olarak seçilen bireylerle bağlantılı olarak;bu olayın,her yerde ve her zaman bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde yinelenmekte olduğunu öne sürdüğümüzde; kültürel sahanın bilimsel analizinin en önemli etmeni sayılan, bireyin davranışlarıyla doğrudan bir ilgi kurulması koşulu bilimsel çalışmanın içeriğinde gerçekten büyük bir değere kavuşacak, bu kişiliğin olgunun her boyutunda açıkça ifade edilmesiyle birlikte, kültürel değer varlığı haklılık kazanacaktır.” (Weber,1949; 81-82)

Kültürel bilimlerin, davranışa neden olan değer yönüyle kültürel anlamlılık içeren ve buna dayanan yaşam fenomeninin çözümlenmesini konu edindiğini vurgulayan Weber; yine de, kültürün bilimsel analizinin tamamıyla objektif olarak yürütülmesini, pek olanaklı bulmamaktadır. Kültürel fenomenin görünüşünün anlamlılığı ve bu anlamın temeli, analitik yasalar sistemiyle kavranılarak kökeni araştırıldığı gibi,yerine bir başkasının geçirilmesi de olanaklı değildir. Ancak yine de,bu analitik yasalar sistemi, kültürel olayların anlamlılığının olgulara bir değer yönelmesini öngörmesi dolayısıyla, muhtemel bir hale getirilebilir.

TOPLUMSAL FAALİYET TARZI VE İDEAL TİP YÖNTEMİ

Weber'e göre, kültür kavramı, aslında, bir değer kavramıdır. Empirik gerçeğin, kültür haline geldiğinin farkına vardığımızda, öyle ya da böyle değer fikirleriyle ilgilenmek zorunda kalırız. Kültürün, değer parçalarını kapsaması ve davranışlara neden olduğu ölçüde bu değer de gerçeğin parçalarını oluşturması sebebiyle, bu değer bağıntısının ve uygunluğunun sağlanması yüzünden, kültür, bir anlamlılığa sahip bulunmaktadır.

“Araştırmacının tesiri altında kaldığı değer koşullandırmasıyla yöneldiği ilgi nedeniyle, mevcut somut gerçeğin yalnızca çok küçük bir kısmı irdelenebilir veya anlamlı kılınabilir. Açıkça veya gizli bir şekilde,bilinçli veya bilinçsiz olarak kendi yorumlayıcı maksatlarına göre seçilmiş,analizi yapılmış ve düzenlenmiş olan; araştırmacının

maksatlarından temelde farklı olmayan fakat daha da daraltılan, sosyal bir fenomenin bilimsel kültür analizi, özel ve tek taraflı görüşlerinden bağımsız kılınmadığı ölçüde, kesinlikle tarafsız bir gözlemlerle gerçekleştirilemez.

Bu nedenden dolayı, toplumsal yaşamı düzenleyen yasal veya geleneksel normların, tamamıyla saf bir şekildeki biçimsel ele alınış tarzında yeltenilen, sosyal bilimdeki tüm araştırmaların olguyu kavramaya yönelik maksadı, kişinin karakterinde biçimlenir. Bizim ilgilendiğimiz anlamda sosyal bilim tipi, somut gerçeğin deneysel bir bilimidir.” (Weber, 1949 ; 76)

Kültürel fenomenleri, insanların doğru olduğuna inandıkları değerleri açığa çıkartarak çözümlemek gerektiği savını öne süren Weber'in empirik gözleme dayalı olarak kurmayı tasarladığı sosyal bilim anlayışına göre; kültür, benimsenilen faaliyet tarzının nedenini oluşturan değerlerin içeriklerini açıklama ve sonuçlarıyla (somut maddesel tarafıyla) bağlantısını kurma doğrultusunda biçimlendirilen bir kavramdır.

Değere bağlı gerçeklik olarak kavranılan kültürel yapı da, değerlere yüklenen anlamları açığa çıkartabilmesi ölçüsünde anlaşılabilir olmaktadır. Böyle olunca, doğa bilimlerinde olduğu kadar sosyal bilimlerde de kavram oluşturma, eylemde saklı kılınan ve belki de asırlar boyu insanların zihnine aktarılarak mutlak doğru haline getirilen yargıları anlayabilmek için, eylemin gerçek içeriğine yönelebilmek için kurulmuş köprüler özelliğini taşımaktadır.

Weber'in sosyolojik analizinde önemli bir yer tutan, kavramsal kalıp oluşturma, tarihsel yaşamdaki belirli ilişkilerin ve olayların karmaşık bir hale gelmesine neden olarak, içsel uyum içeriğinde kavranmasına da yol açabilir. Kavramsal kalıp sağlam bir şekilde kurulursa, ulaşılması beklenen kavramın olguyu tam olarak kapsamı ve ifade etmesi ideali ütopyik de olsa ifade edilebilir, oluşturulan kavramlar aracılığıyla gerçeğin kesin elementlerin analitik vurgusu yapılabilir.

Kavramın empirik bilgiyle olan bağıntısı, gerçekten de oluşturulan somut yapıya göre kıyaslanmasını kapsayacak, mevcut gerçeğin bir dereceye kadar açığa çıkarılmasını sağlayacak veya hakkında kuşkuya düşülmesine yol açacak kavramsallaştırılan bir ideal tiplerle bağlantısı kurulacak, bu ilişkinin karakteristik görünümlerini pragmatik olarak açık ve anlaşılır kılınması gerçekleştirilecektir. İdeal tipin kavramsallaştırılması işlemi, maksatlarımızı açıklayıcı olduğu kadar anlaşılmasını sağlayıcı olması bakımından da, kaçınılmazdır.

“İdeal tip kavramı, araştırmada anlam yüklemeye yeteneğinin geliştirilmesine de katkı sunmaktadır. Araştırmanın hiç bir hipotezinin oluşturulmadığı durumlarda dahi, ideal tip, her şeyin kurulmasına rehberlik hizmeti de sunmaktadır. Bu gibi ideal tip yapılanmalarının, kurmayı arzuladığımız empirik bilim açısından önemi ne olabilir?

Daha fazla ileri gitmeden, kişisel yargılarla biçimlendirilmiş ahlaki zorunluluk ilkesinin ya da olması gerekeni araştırma öncesi bildiren model düşüncesinin, analitik yapılanmadan dikkatle ayrı tutulması gerektiğinin önemini vurguladıktan sonra ; kavramsallaştırma deyimi, anlam itibarıyla titizlikle mantıki kılınarak ideal haline getirilebilir. Tahayyül ettiğimiz ilişkilerin kavramsallaştırılması, akla uygun gelen bir yaklaşıma güdüleyebileceği kadar, elden geldiği ölçüde tarafsızlık içinde kalınmasını da sağlayacağı için, olaylara bakış açısı itibarıyla araştırmacının daima mantıksal bir temel üzerinde kalmasını da kolaylaştırır.” (Weber, 1949; 90, 91)

İdeal tiplerin soyut şekilde inşasında; kavramsallaştırılan ideal tiplerin, bir maksat olmadığı, olguların irdelenmesini sağlayan bir araç özelliğini taşıdığı düşüncesi Weber tarafından öne sürülmektedir. Tarihsel yorumun kavramsallaştırılan unsurlarını doğru bir şekilde sorgulayan bir kimse; somut ilişkilerin yalın içeriklerini belirlemekten çok daha öteye geçmek isteyerek, bu bağlantıyı karakterize edebilmek için en sıradan bireysel bir olayda dahi kültürel anlamını açığa çıkartmaya yönelecektir. Bunu gerçekleştirilebilmek için de, olgu veya ilişkilerin yalnızca ideal tipler biçiminde kesinlikle ve hiç bir belirsizlik taşımaksızın tanımlanabilmesine çalışacaktır.

“Bireycilik, sömürgecilik, feodalizm, merkantilizm, gelenekselcilik vs., gibi sayısız kavram ; gerçeği analitik ve empatik bir şekilde anlayabilmek için inşa edilerek, bazı somut fenomenin tanımlanması peşin hükümsüz olarak yapılabilir mi, veya, bu gibi özelliklerin soyut sentezinin yapılması yoluyla sayısız somut fenomenle benzeştirilmesi hiç olanaklı olabilir mi?

İdeal tip vasıtasıyla, tarihsel bakımdan eşsiz sayılabilen görünüşlerin veya dokusal kavramlar yoluyla betimlenen bireysel unsurların analizinin yapılmasına yeltenilmektedir. Örneğin, kilise ve mezhep kavramlarını ele alalım. Kilise ve mezhep arasında var olan farklılıkları yalnızca belirtmekle kalmayıp, fakat bununla birlikte bu kavramların içeriklerinin de sürekli değişmekte olduğunun kabul edilmesi yoluyla, kompleks niteliklerinin tamamıyla saf bir şekilde sınıflandırma altında tutulması, geçerliliklerini işlemez hale getirecektir.

Dokusal bakımdan mezhep kavramı formüle edilmek istendiğinde, modern kültüre de sahip olduğu varsayılan mezhepsel ruhun önemli kültürel anlamlarıyla bağlantılı şekilde her iki kavramın da belirli özelliklerine ulaşılması, etkileri bakımından uygun nedensel ilişkiye dayandığı ölçüde, temel olarak kabul edilebilecektir. En azından bireysel örneklerde tam olarak kavramsal bütünlüğü açıkça ortaya çıkan ve anlamı yönüyle içeriği belirlenen kavramlar, ideal tip haline getirilebilecektir.” (M.Weber, 1949; 92-93)

Weber'e göre, her nerede olursa olsun her kavram, karakterize ettiği olgudan veya tanımladığı gerçekten, esas itibarıyla farklı olmadığı müddetçe, saf olarak inşa edilebilir ve sınıflandırılabilir. Ancak, bilgimizin tutarsızlık içeriği kavramsal belirsizliklere yol açmış olsa bile, değişikliğe uğramış zihinsel önermelerimizin yalnızca olguyu tanılama bağı yoluyla, gerçeği kavrama gayreti içine girebiliriz. Gerçeğe odaklanmış düşünsel tahayyülümüz, çoğu kez, yalnızca araştırma yoluyla kesinleşen kavramsal formülasyonlarla sorunun üstesinden gelmeye yeterli olabilir. Meşru normların evrenselliği, doğal olarak açıkça tanımlanabilir ve tarihsel gerçek yönüyle de geçerli kılınabilir.

Kavramsal saflığın inşası ile yapılan tipeştirmeler, zihinsel tahayyüle dayandığı ölçüde, hemen her yerde yaşamakta olan gerçeği empirik olarak kavrayabilir. Böyle bir kavramsallaştırma, yine de, ütöpik olarak nitelendirilebilir Oysa, tarihsel araştırmalarda her bir bireysel halin belirlenmesi göreviyle yüz yüze gelinir, tahayyül yoluyla oluşturulmak istenilen bu ideal yapıda bir dereceye kadar da gerçek hale yaklaşmak veya uzaklaşmak durumunda kalınır. Örneğin, belirli bir kentin ekonomik yapısı dikkate alındığı için, burası, bir kent ekonomisi olarak sınıflandırılabilir. Çok dikkatli bir şekilde uygulanması halinde, bu tür kavramlar, araştırmada ve açıklamalarda özellikle yararlı bir şekilde kullanılabilir.

“Bir kimse, el zanaatları döneminin belirli özelliklerini tamamıyla ütöpik olarak zihninde tasarlayabilir. Gerçekten bu belirsizlik içinde keşfedilmeye çalışılan bu dönem, çok çeşitli çağlar ve ülkelerdeki endüstriyel teşebbüsler içindeki hali oldukça belirsizlik taşımakta olduğundan, ancak temel eğilimlerine bakılarak uygun bir ideal yapılması, zihinsel yönüyle vurgulanabilir. Bir kimse, ideal tip olarak el sanatları sistemi şeklinde karakterize edilen aynı ilkenin uygulamalarını kanıtlanabilir kularak, ekonomik ve hatta zihinsel faaliyetlerin tamamının aynı kurullarla idare edilmekte olduğu bir toplumu tanımlayabilir.

Ayrıca, bir başka kimse, el sanatları sistemini betimleyen ideal tipinin karşı bir savı olarak, büyük ölçekli modern endüstrinin belirli özelliklerini özetleyerek tanımladığı üretken kapitalist sistemin ideal tipini inşa edebilir. Bu zihinsel temele dayanarak bir başka kimse, kapitalist kültür ütopyasını, özel sermaye yatırımı ilkesinin yönlendiriciliği bir kavram sınırında betimleyebilir.” (Weber, 1949; 94, 96)

Weber'in sosyoloji kuramında, ideal tiplerle, yalnızca, sürekli bir değişiklik halinde olan olayların değişmeyen yönlerini kavrayabilmek amacıyla kurulan ilişkilerin soyut kavramları olarak ilgilenildiği gibi, gerçekleşen gelişmelerdeki tarihsel bakımdan önemi olan bireysel duygu çapraşıklığı olarak da irdelenebilir. İdeal tiplerin kavramsal olarak inşasına başlanmasıyla birlikte, sosyal bilimlerin de maksadı haline gelen incelenen olgunun mutlaka yasalara göre açıklanması ilkesi, mutlak yasalar sınırında teşhis edilmek istenilen gerçeğin kavramsallaştırma etkisinin azalmasına neden olabilir. Olgudan yasaya uzanan süreç sırasında, kişisel yoruma dayalı genelleştirme eğilimi öne çıkarak, önyargının tip kavramında tekrar gündeme getirilmesiyle ilgili bir güçlükte karşılaşmaktadır.

“Gelişmeye yönelik yinelenmeler, ideal tip içinde yapılanmakta, bu oluşumlar her yönüyle göze çarpar değerler haline gelerek, eylemin anlaşılmasını sağlamaktadır. Tarihsel kavramların gerçek ve doğru anlamını belirlemeye yeltenilmesinde ulaşılan hedefte başarılı olduğu duygusuna kapılmamalı, anlamı tekrar ve tekrar irdelenmelidir.” (Weber, 1949; 106)

Weber'e göre, tarihçiler tarafından kişisel yorumlarla oluşturulan ve kullanılan yapay kavramlar ve bunlara dayanarak ulaşılan tanımlamalar eksik veya kusurlu olabileceği gibi, araştırılmak istenilen konuda belirsizliğin

giderilmesinde de yetersiz kalmaktadır. Böylece kavram, soyut bir ideal tip haline gelerek bizzat gerçeği kuramsal olarak ortaya çıkarmakta, bağlantısını kurabildiği gerçeğin yalnızca bir yönünü aksettirerek tek taraflı bakış açısını sunabilmektedir. Böylece, ideal tip aracılığıyla kavramsallaştırılan bu anlamlar, tamamıyla bir bütün oluşturan gerçeğin tasarlanmasında, açıkça yetersiz kalmaktadır.

Kavramı tipelleştirmeyen bu düşünce sistemlerinden hiç birisi, Weber'e göre, özel bir anda anlamlı dahi olan gerçeğin bütün parçalarının anlaşılabilmesinde kesin olarak yeterli olamamakta, olgunun sınırsız zenginliğini tüketip gitmektedir. Bunların tüm gayretleri, mevcut bilgilere ve elverişli sayılan kavramsal kalıplara dayalı olarak, karşılaşılan olaylar kompleksine bir düzen getirmeye, kendi ilgilerine göre koşullandırdıkları sahaya olguyu çekmeye çalışmakla sınırlıdır.

“Analiz yoluyla geçmişte geliştirilmiş olan zihinsel aletler, veya daha doğru bir şekilde söylenecek olunursa, analizle aynı anda farkına varılan gerçeğin analitik olarak yeniden düzenlenmesini sağlayan kavramların bilgi halimize ve ilgi odağımıza göre oluşturulması ; zihinsel aletler olarak kavramlar ile gerçeği çarpıtma arzusuyla kurmak istenilen yeni bilgiler arasında sürekli bir gerginlik hali ortaya çıkar.” (Weber, 1949; 114)

Kültürel bilimlerdeki ilerleme, bu çatışma sayesinde mümkün olur. Olgusal gerçek ve zihinsel kavram arasında çıkan bu çatışmanın sonunda, kavranılmak istenilen gerçeğin araştırılması yoluyla, sürekli olarak, kavramların yeniden oluşturulmasına yönelir. Böylece, kavramların yeniden oluşturulması ve dönüşüme uğrayan temellere dayanarak inşa edilen yeni kavramların yeniden formüle edilmesi yoluyla, sosyal bilimlerin tarihi, analitik bakımdan sürekli bir değişime uğrayan gerçeğe, kalıcı bir süreç olarak bakılmasını sağlar.

Bilimsel ufkun genişlemesi ve değişmesiyle, kişisel yoruma dayanan analitik yapılar sona ererek, yeni olgular karşısında kişisel yargılar anlamını ve geçerliliğini yitirerek, araştırmadaki önyargılı yaklaşımlar yok olmaktan kurtulamayacaktır. Kişisellikten arınma sürecine uygun olarak, kavramsal sistemlerin olgu temeline göre oluşturulmasında bir hata olmayacaktır. Tam tersine, bu süreç, kültürel bilimlerdeki kavram yapılanmasının objektiflik ve gerçeklilik düzenlenmesi üzerine kurulabilir olmasını sağlamakta, sonradan ortaya çıkan değişiklikler kültürün içeriğinin değişmesinin bir sonucu olmaktadır. Kültür bilimlerindeki kavram ve gerçek arasındaki ilişki, bu tür tüm sentezlerin geçici olduğu, olgunun içeriğindeki değişime bağlı kalarak değişime uğramak zorunda kaldığı sonucunu beraberinde getirmektedir.

Gerçekten de, tarihsel kavramların içeriğinden dolayı, ister istemez olgular değişime maruz kalmakta olduğundan, kavramların da her fırsatta kesinlik ve açıklıkla yeniden formüle edilmesini zorunlu kılmaktadır. Tarihsel kavramların uygulanmaları sırasında, ideal olarak kabul edilen analitik yapılar şeklindeki özellikleri dikkatlice bellekte tutulmasını gerekli gören Weber, ideal tip ile tarihsel gerçeğin kesinlikle birbirine karşıtlanmamasının önemi üzerinde durmuştur.

Böylece Weber, toplumsal yapı içinde kesinlik kazanan tarihsel kavramların, geçen zaman içinde kaçınılmaz olarak değişikliğe uğrayan değerlerin ve de fikirlerin anlaşılmasına rehber olması görüşünde ısrar edilmesinde, kavramsal değişmezliğin nihai gaye halini almaması gerektiğini belirtmiştir. Kesin olarak belirlenmiş olan ve dolayısıyla belirsizlik içeren hiç bir tarafı kalmayan kavramlar, soyut bireysel bakış açımıza daha fazla uygun düşmektedir. Ancak, zaman içinde değişen şartları da dikkate alacak bir şekilde kavramsallaştırma çabaları, ideal tiplerin geçerlilik sınırlarının belirlenmesine de imkan sağlamaktadır.

DEĞER UYGUNLUĞU KURAMI

Hemen her analizde, toplumsal olguyu oluşturan ve koşullar tarafından yaratılan sınırsız belirleyiciler olabilir. Koşullandırılmış bu sınırsız belirleyiciler arasından birinin seçilebilmesi olanağı, öncelikle araştırmacının tarihsel ilgi tarzı tarafından belirlenmektedir. Bir olayın somut gerçekliğinin bireyin nedensellik gücünde olup olmadığını anlamak amacıyla tarihsel araştırmalar yapılmak istenebilir. Böyle bir araştırmada, kişinin karizmatik gücüyle, bireysel niteliklerin bir olayın somut gerçekliğini nedensel olarak tamamıyla yeniden oluşturabileceğinin veya olayların açıklanabileceğinin kast edilmiş olduğu, gayet açıktır. Tarih bu gibi unsurların nedensel olarak açıklanmasıyla, özellikle ilgilenmektedir. Tarihsel olayların gidişatı ile bunların faili kişilerin karakteri arasında önem

taşıyan benzerlikler belirtilerek, genel bakış açıları oluşturacak derecede nedensel bağlar öne çıkarılmakta ve aralarında tarihsel ilgiler kurulmaktadır.

“Bizim gerçek sorunumuz, olgunun iç yüzünü kavramamızı sağlayan usa dayalı işlemler yoluyla, nedene uygun olarak ulaşılan sonuçların köklü unsurları ile belirleyici faktörlerin sınırsızlığı arasında fark edilen kesinleşmiş etmenler arasında var olan bu nedensel ilişkinin nasıl açıklıkla kurulabileceğiyle ilgilidir. Her haldeki olayların yön ve eğilimlerinin yalın şekilde gözlemlenmesiyle bu nedensel bağıntıya açıkça ulaşamayacaktır.

Şayet mümkün olsaydı, sözü edilen yer ve zaman bölgesinde sürekli olarak yinelenmekte olan fiziksel ve ruhsal olayların ön kabulsüz ve de önyargısız olarak zihinsel fotoğrafı resmedilmiş olsaydı ; bu şekilde dahi, eyleme neden olan etmenin ne olduğunun kesinlikle görülemeyeceği, anlaşılırdı. Oysa tam tersine, soyutlamaları kapsayan ve böylece oluşan düşünce süreçleriyle, nedensel etkisinin olduğuna inanılan etmenlere ulaşılma istenmektedir.” (Weber, 1949; 124, 125)

Ancak, belirli bir döneme damgasını vuran kültürel değerlerin gerçek içerikleriyle açığa çıkarılmasını amaçlayan bilim adamının, gerçeği bütünüyle kavramasını engelleyen en önemli sorunu, Weber'e göre, bu günkü değer yargılarıyla, beklentileriyle ve koşulsal özellikleriyle geçmişe bakmaktan kendisini kurtaramamış olmasıdır. İrdedeği topluluğun içinde bulunduğu koşulların gerçekçi bir şekilde belirlenmesi araştırmacıya yanlış ya da anlamsız gelse de, inanılan ve eyleme neden olan değerleri karşısında tarafsız kalınması kadar, büyük bir önem taşımaktadır.

Davranışlarla veya olgularla değer uygunluğu konusunu tasarlamış olan Henrich Rickert'ten biraz farklı olarak, Weber, bu bağlantıyı gözlem yoluyla açığa çıkartarak sosyal bilimlere uyarlama gayesini gütmüştür. Nitekim, Weber'e göre, doğa bilimleri yalnızca fenomenin denetimi konusuna odaklaşırken, sosyal bilimlerde çok nedenli ve çok çeşitli olguların ortaya çıkmakta olması, araştırmacının ilgilerinin doğasını da çeşitlendirmektedir. (Bendix 1966 ; 77)

Kavramsallaştırmadaki fenomen üzerinde denetim kurma maksadı, bireysel halin yaşanılan bir durum olarak geçerli kılındığı somut bir fenomenin geniş kapsamda düzenlenmesini gerektirmektedir. Ayrıca, kavram, olgulara uygulanabilirliği ve geçerliliği de olaylar ile kanıtlanabildiği sürece, genel kuram sistemleri yoluyla tanımlanabilir. (Bogardus 1984 ; 51)

Yine de sosyal bilimler, ilgi alanına giren konuların çok çeşitliliği ve çok nedenliliğiyle dikkatleri çekmektedir. Nedeni açıkça belirlenmeyen bu kadar çeşitli ve bu kadar çok nedenli bireysel ve özellikli olayların irdelenmesinde karşılaşılan belki de en önemli sorun, toplumbilimcinin ilgi alanına giren bu özellikli ve belirli empirik gerçekler ile yaşanmış olaylarda bireyin rolünü öne çıkaran ve tarihsel yönüyle de insanlar üzerinde üstünlük sağlamış karizmatik şahsiyet özellikleri arasında nedensel bir ilişkinin var olduğunu kanıtlamakla ilgilidir. (Parsons 1954 ; 243)

“Maddi kültür varlıklarını, ancak bunları gerçekleştiren faaliyet tarzlarını benimsemiş kişilik özellikleriyle, bu faaliyet tarzını haklı kılan veya anlam içeriğini oluşturan kültürel değerleri açığa çıkartarak, tarihsel kişiliğin nedensellik analizinin yapılabileceğini öngören Weber, bireyi, Hindistan'ın kast rejiminde, modern rasyonel burjuvazinin kapitalist sisteminde, Çin'deki patrimonial bürokratik yapısı içinde davranışsal yönüyle ele almıştır.

Örneğin, Hindistan'daki kast rejimini irdelerken, bu kast yapısının hiyerarşik görünümündeki karmaşık ayrıntıları bir kenara bırakmış ve bunları hiç önemsememiş, araştırmasında yalnızca bu hiyerarşik gerçeğin Brahman diniyle olan bağıntısını ön plana çıkartmıştır. Kast rejimindeki bu karmaşık hiyerarşik yapılanmanın, Brahman dinine dayandığını veya anlam içeriğini Brahmanlığın oluşturduğunu irdelerken, bu davranış biçiminde değer uygunluğu bağıntısına önem vermiştir.” (Parsons 1954 ; 246)

Böylece Weberci değer-eylem yaklaşımıyla, araştırılan tarihsel bireylerin, benimsettirmek istedikleri kendilerine özgü örnek davranış biçimlerinin birer uygulayıcıları olarak yorumlanması, nedensellik analizine konu olan somut olguların irdelenmesini kolaylaştırmıştır. Belirli bir davranış tarzını benimseyerek bunu ikna kudretleriyle bir yaşama tarzı haline getiren bu tarihsel şahsiyetler, ideal tip olarak faaliyet tarzının kavramsallaştırılmasını sağlayan ve eylemde saklı kalan kültürel değerleri açığa çıkartan bilimsel bulgular özelliğini taşımaktadır.

“Araştırmak istenilen tarihsel bir olgu içerisinde öne çıkarılan bir şahsiyetin bireysel etkinliği ise, söz konusu bireyin kişisel özellikleri ve davranışları en saf şekilde belirlenerek tamamıyla soyut ve kavramsal bir ideal tip oluşturulduktan sonra, bunun, toplum içindeki benimsenme derecesi ölçülerek, değiştirilerek yerleştirilen kültürel değerlerle bir bağlantısının olup olmadığı incelenebilir. Kavramsallaştırılan ideal tip sayesinde basite indirgenen anlam içeriğinin böylece açık ve seçik bir şekilde gözler önüne serilmesiyle, kesinlikle kişisel bir nitelik taşıyan davranış biçimi ile toplumun değer sistemi arasında bir değer uygunluğu kanıtlanmaya çalışılır.

Tarihsel şahsiyetin bu şekilde kavramsallaştırılması sonucunda ulaşılan bireysel davranışın anlam içeriği ile kültürel değerlerin biçimlendiriciliği arasında kurulan bu bağda, örnek alınan bireyin ikna gücü ve insanlar üzerindeki tesiri nedensellik işlevini oluşturmaktadır. Demek ki, böyle bir işleve muktedir olan insanların, yalnızca kendi yaşadıkları dönem boyunca değil, aynı zamanda örnek alınması ve kişiliğinin de kusursuz kılınması halinde, saf ve soyut bir ideal tipi temsil etmesi koşuluyla, öldükten sonra da tesir gücü giderek artabilmektedir.” (Bogardus 1984 ; 55)

Rasyonelleşme sürecinin yalnızca Batıda kültürel bir değişim olarak ortaya çıkmasında etkili gördüğü J.Calvin'in düşünce sistemini açıkça ifade ettiği “*Christianae Religionis Institutio*” (1536) (Hristiyan Dininin Öğretileri) yapıtını benimsenen ideal tipinin somut bir belgesi olarak kabul eden Weber; insanlara örnek olmuş bu gibi şahsiyetlerin aktarılan sözlerinin ve yapıtlarındaki düşüncelerinin kavramsallaştırılacak ideal tiplerine kaynak oluşturduklarını savunmuştur.

“Ancak metodolojik bakımdan, insanlar üzerinde böylesine derin bir tesire sahip olan tarihsel şahsiyetlerin kitleler tarafından anlaşılması için, J.Calvin'in ifade ettiği teolojik sistemin mantıki yapısını zihinsel yönüyle kavramış olan bir taraftarlar zümresine de gereksinim duyulduğu gayet açıktır.” (Parsons 1954 ; 274)

STATÜ GRUPLARININ OLUŞUMU

Statü grupları içinde tipleştirme, Weber'in din sosyoloji incelemelerinde özellikle ağırlıklı bir öneme sahiptir. Çünkü, Weber'e göre, her toplum, mevcut yaşama tarzını gayretleriyle koruyup besleyen veya karşı çıkıp kendi çıkarları doğrultusunda değiştirme yanlısı olan statü grupları ortaya çıkmaktadır. Ekonomik fırsatları kendi tekelinde toplayarak halk ile arasına toplumsal bir mesafe de koyan bu statü grupları, olumlu veya olumsuz şekilde yapılanmış ayrıcalıklı haklara sahiptir. (Bendix 1966 ; 182)

Toplumun süreklilik halini ve değişme etmenlerini anlaşılabilirliği, etkili şekilde kalıcı olan fikir ve değerler ile toplumda öne çıkmış statü gruplarının beklentileri arasındaki bağlantının açığa çıkartılmasını gerektirmektedir. Ayrıca, topluma yön veren her fikir ya da değer gözlemlenen statü gruplarındaki kimselerin yararına işleyecek bir tarzda içerik kazandığının ve zenginleşme eğilimine hizmet ettiğinin, öngörülen ideal yaşama tarzının maddi içeriğini statü grubunun çıkarlarının korunmasının oluşturduğunun ve bu kişilerin alışkanlıklarını temsil ettiğinin fark varılmasını da zorunlu kılar. (Bogardus 1984 ; 58-60)

Herkes tarafından benimsenerek düzenli olarak uygulanan eylem tarzıyla uyumlu olan veya anlam içeriğini oluşturarak bu davranışın nedenselliğini taşıyan dinsel fikirlerin ve niyetlerin irdelenmesinde, Weber, topluma yön veren küçük fakat öncü bir grubun halkın tamamının kânaatlerini doğrudan etkilediğini öne sürmüştür. (Timasheff 1986 ; 118) Eğer bir toplumda nüfuz sahibi kimseler, dinin prensip ve değerlerinden hoşnutsa, bunların halk tarafından benimsenmesinde en önemli koşul yerine gelmiş demektir.

“Sosyal faaliyeti esas olarak yapılan araştırmalarda, toplumdaki her sosyal grup, yaşama tarzından dolayı belirli bir yöne yönelmeye yatkın olan fikirlerin yaratıcısı veya temsilcisi olarak görülür. Bu anlayışa göre, köylüler, büyük bir istekle ibadete yönelirken veya büyüünün etkisine inanırlarken; kendini Tanrıya adanmış olan sofu bir hristiyan da şehirlerdeki burjuva sınıfının yaşama tarzını tipik bir ibadet olarak benimsemekte, askeri aristokratlar ve siyasal bakımdan etkin olan diğer nüfuzlu gruplar ise aşırı ölçüde asalet duygularına kendilerini kaptırarak dinin ulaşılmak istenilen bir hedef olarak gösterdiği alçak gönüllülük ve kibrini kırma gibi erdemlerine açıkça karşı çıkmaktadır.” (Weber 1947 ; 88)

Toplumu statü gruplarının bir bileşimi olarak gören Weber, her toplumsal grubun kendine özgü değerler anlayışının neden olduğu benimsenmiş bir yaşama tarzının yerleştiği görüşünü öne sürmüş olmakla, fikirler ve yönelişler

arasında açıkça fark edilebilen farklılıkların çeşitli statü konumlarından kaynaklandığını kabul etmektedir. Statü gruplarını birbirinden farklı kılan ve ayıran bu çeşitli ilgi ile yönelişlerin birbirine yaklaşabilmesi için de, geçmişte ortaya çıkmış çatışma nedenlerine inilerek, üstünlük ve itaat kalıplarının irdelenmesini gerekli görmektedir. (Parsons 1954 ; 278)

Toplumsal örgütü ve onu oluşturan statü gruplarını benimsediği değer ve uyguladığı eylem uyumu sınıflaması kapsamında irdelleyen Weber, bu anlayışla analizine giriştiği faaliyet biçiminin nedenini ve sonuçlarını açıkça tipleştirmiş olmakla, toplumu oluşturan ilişkiler ağını da böylece gözler önüne serme amacındadır. (Timasheff 1986 ; 119) Bu yönüyle her toplum, her biri, temsil ettiği inanan itibarla, sosyal ve ekonomik yaşamda nüfuzu altına aldığı uygulamalarıyla, kendilerine özgü hayat tarzıyla, bütün bu özellik belirten farklılıkları içeren dünya görüşüyle oluşmuş çeşitli toplumsal zümrelere ayrılmıştır.

“Ekonomik faaliyetleri de kapsayan ortaklaşa çabayı gerektiren bütün eylemler, toplumsal halin idealleştirdiği maddi ilgilere odaklanmış, neredeyse tümüyle nakit ödeme ya da parasal ilişkiler bağı üzerine kurulmuştur. Bir statü grubunun üyesi olarak bireyler, fiiliyatta, sosyal bir örgütlenmeyi yaratan etmenlerdir. Böyle olunca, bireylerin eylemleri ile buna neden olan ve anlam bağımlı oluşturan düşüncelerinin irdelenmesi, benimsemiş oldukları değerlerinin incelenmesi aslında, doğrudan doğruya sosyal örgütlenmenin içeriğinin keşfedilmesini sağlayacaktır.

Sosyal örgütlenmeyi meydana getiren statü grupları, toplumda rağbet edilen ahlaki fikirlerin ve benimsenilen kültürel değerlerin kaynağını oluşturduğu için, bu gruplar içinde yer alan bireylerin tavırlarını ve dünya görüşlerini biçimlendiren, alıştıkları yaşama tarzlarına anlam katan odaklar haline gelmektedir. Bireylerin fikirleri ve değerleri ait oldukları statü gruplarının oluşmasında ve süreklilik kazanmasında bir temel işlevini yüklenirken, diğer taraftan toplumu oluşturan geniş halk kitlelerinin eylemleri üzerinde etkili olmaktadır.” (Weber 1947 ; 91)

Statü grupları içindeki bireylerin savundukları fikirler ve değerler, başlangıçta, değiştirmeyi hedefledikleri çevre üzerinde bir tür meydan okuma içeriğine de sahip olabilir. Örneğin, Junkers döneminde, Doğu Avrupa'daki sınır komşularına karşı durmak için yaşama tarzı askeri olarak örgütlenme yoluna gidilmiştir. (Weber 1947 ; 114) Yine de, statü grubunun görüşü, her zaman maddi çevre koşullarına bir tepki olarak oluşmadığı gibi, daima ekonomik çıkar anlayışını beraberinde getirmeyebilir. Kişiyi dünyevi ilgi ve bedensel duyu aleminden kopmaya hazırlayan Budizm örneğinde olduğu gibi, bir mücadeleye ruhani olarak karşılık vermek üzere beşeri ilhamı temel alan ve diğerkamlık üzerine kurulan fikir ve değerler de toplumda rağbet bulabilir.

Statü grupları ile bireylerin fikir ve değerleri arasındaki bağıntıya özellikle dikkat çeken Weber, bunların, aslında, toplumun kültürünün çok önemli uzantıları olduğunu savunmuştur. (Parsons 1954 ; 285) Bu maksatla, insanların yaşama tarzının tamamını olarak gördüğü kültür kavramını fikir ve idealler kadar davranış ve tutumların da örnek kalıplarını ve anlam içeriğini oluşturan bir kaynak olarak ele almıştır. (Weber 1969 ; 53) Bir toplumsal grup içinde belirli fikir ve değerleri benimsenmesiyle yerleşen eylem tarzını uygulayan biri, bu çabasının bir sonucu olan ürünün nitelikleri üzerinde de etkili olacaktır.

KARİZMATİK DİNSEL ÖNCÜLER VE YEĞLENEN DEĞERLER

Weber'in, toplumun kültürel yapısını anlam itibarıyla irdelemek maksadıyla kullandığı yaşam felsefesi kavramı, özel bir statü grubunun mensubu olan her bir kişinin, öngörülen davranış kalıplarına ve maddi olduğu kadar ideal haline getirilen hedeflerine kişisel olarak bağlanmasını zorunlu kıldığı gibi, bu değerleri insanlar arasında davranışlarıyla sergileyerek eylemin aktörü olarak toplumsal yaşama katılmasını gerektirmektedir. (Timasheff 1986 ; 126) Yaşama felsefesine sadakat göstererek bağlanılan hayat tarzları, bireylerin tüm eylemlerine hakim olmakta ve davranışlarındaki maksat ve sonuçlarına tesir etmektedir. Örneğin, Alman toplumunun pek çok boyutu, Junkerlerin otoriter ve ataerkil nitelikteki yaşama tarzına tesir etmiştir.

“Benzer şekilde, bir kimsenin mesleğindeki başarısı ve ilerlemesini Tanrıya karşı üstlendiği en önemli görevi kılan protestanlığın bu yaşama felsefesi, iş hayatına çalışkanlığı olduğu kadar dakikliği ve tutumluluğu da getirmiş, toplumun canlanan ekonomik yaşamına bir iman katmıştır. Böylece Weber, her bir sosyal grubun yaşam felsefesini ve ideal hayat tarzını tipleştirmeler yoluyla kuramsal olarak açıklamak istemiş, yaygın hale gelmiş olan davranış kalıpları ve düşünce şekillerinin karakteristik niteliklerini irdelemeyi arzulamıştır. Kavramsallaştırılan ideal tip

yoluyla bu şekilde irdelenen kültürel yapı, tarihsel gelişmesi içinde grubun gücünün ve hatta grup çatışması seyrinin yorumlanmasını da sağlayacaktır.

Toplum karşıt güçler arasında kurulan bir denge olarak yorumlamakla Weber, bireyler arasında böylece pekişen bağların toplumun sağlamlılığına katkıda bulunduğunu, her bir bireyin eylemlerinin diğerlerinin çabalarıyla uyumlu kılındığını da savunmuştur. Aralarında uyum ve anlaşmazlıklar olsa da, toplumu birbirleriyle kıyasıya rekabet eden statü gruplarının adeta bir arenası olarak düşünmesi sonucunda, ekonomik çıkarları ve statü onurlarıyla her statü grubunu da toplumda istikrarın olduğu kadar değişimin de nedeni olarak görmüştür.” (Timasheff 1986 ; 124)

Zamanının toplumunu sosyolojik olarak analiz ederken yükselen burjuvazinin etkinliğini ve geleceğini ekonomik rasyonalizme bağlamış, büyük arazi sahibi aristokrat sınıfıyla birlikte işçi sınıfını da irdemiş, toplumsal örgütlenme içinde bürokrasiye özellikle dikkatleri çekmiştir. Benzeri bakış açısını dinlerin kıyaslamalı irdelenmesinde de kullanmış, büyük dinlerden her birinin nihai başarısını yazıp giden gruplar arası mücadelenin dinin dayandığı ve beslediği statü grubunun lehine sonuçlanmış olmasında görmüştür.

“Topluma yön veren her bir statü grubu, birbirleriyle çok farklı idealleri ve değerleri olan diğer statü gruplarıyla kıyasıya bir mücadelenin içine girerek, kendi ekonomik konumlarını da korumak amacıyla, kendilerine özgü yaşama tarzlarının sunduğu maddi ayrıcalıkları koruma ve besleme gayretine girmektedirler. Nitekim, Konfüçyüsçü aydınlar, büyücülerle ve Taoist mistikçilerle uğraştıkları kadar, Budist rahiplerle de mücadele içine girmişlerdir. Hindu Brahminler, kendi aralarında baş gösteren çeşitli eğilimlere karşı mücadeleye giriştikleri kadar, diğer dinsel grupları da alt ederek toplumdaki bu günkü konumlarına ulaşmışlardır. Yine asırları kapsayan ve tek bir soya dayanan silsilesi içinde İsraili nebiler, vahiy bildiren ve ilahi buyruğu oluşturan elçiler olarak toplum üzerinde hakimiyet kurdukları gibi, bir kahinler zümresini de beraberinde getirmişlerdir. Farklı sosyal gruplar arasında verilmekte olan kıyasıya mücadelelerin içeriğine inmek, sosyal olayları ele alış tarzımızın özünü ifade etmektedir.” (Weber 1969 ; 91)

İnsanlar arasındaki zümreleşmeyi değer farklılıkları üzerine kuran, yaşama tarzlarını biçimlendiren değerler arasındaki aykırılıklar yüzünden kişiler arasında anlaşmazlıkların ortaya çıktığını iddia eden Weber, toplumsal yapıdaki değişimlerde grupların etkinliğini asla yadsımış değildir. Çünkü Weber'e göre grubun normlarını oluşturan unsur ne ekonomik yapıydı ve ne de üretim teknolojisiydi. İnsanların zihinlerinin değişmesi yoluyla oluşan kültürel değerlerin, kendilerine uygun faaliyet biçimlerini beraberinde getirerek meşru kılması ve bir düzen ilişkisi haline getirmesi sonucunda, bu faaliyet tarzını özümsemiş statü grubu tarafından toplumsal sistemin bütünüyle değişikliğe uğrattığını açıkça savunmuştur. Toplumsal yapının, üstteki statü gruplarınca temsil edilen ve yaşatılan değerlerin ikna veya zor yoluyla toplumdaki alt gruplara kabul ettirilerek ve uygulattırılarak değişmesi, Weber'in din sosyolojisi görüşünün olduğu kadar sosyal değişim kuramının da özünü oluşturmıştır.

“Weber'in, din sosyolojisi sahasındaki tüm çalışmaları, bu görüşünün empirik açıklaması ve hatta kanıtı içeriğini taşımaktadır. Konfüçyüst terbiyesiyle yetişmiş efendilerin sağduyulu ve ağırbaşlı halleriyle davranışlarında ulaştıkları dengeli hareketleri, Brahminlerin çilekeş anlayış içinde düşüncelere dalarak son derece sade bir yaşam sürmeleri, ve nihayet, İsraili nebilerin büyüü reddederek oluşmasına katkıda buldukları ahlaki rasyonellikleri, yaşama tarzı üzerinde hakim olmuş değerlerin içeriğini ifade etmektedir. Bu eğilimlerden birine kendisini kaptırmuş olan bir kimsenin bir başka inanç grubuna dahil olarak zorunlu kıldığı eylem biçimini benimseyebilmesi veya birlikte yürütebilmesi asla düşünülemez.

Değer içerikleri arasında açıkça fark edilebilen bu asla uzlaştırılmayan aykırılıklar, toplumun kendine özgü görünüşünü oluşturduğu gibi, toplumsal gelişme seyri içinde sürekli olarak bu kararsızlık kargaşası halinde kalması da düşünülemez. Çin ve Hindistan'la ilgili yapmış olduğu çalışmalarında Weber, Konfüçyüsçü aydınlar kesimi ve Brahmin rahipler zümresi gibi toplumda oluşan statü gruplarının, kendi kültürel değerlerini topluma benimsettiren ve hakim kılan güçler haline geldiklerini açıklamıştır.” (Parsons 1954 ; 311)

Weber, topluma yön verebilecek böyle bir öncü zümrenin, kendi grup normlarını kültürel değerler haline getirmesiyle, düşünce eğilimlerini ve yaşama biçimlerini sosyal ilişkiler üzerinde düzenleyici bir etkinliğe ulaştırdığını, böylece de toplumca büyük bir istikrar ve denge sağladığını açıklamıştır. (Weber M. 1969 ; 94)

“Weber, Çin’le ilgili yaptığı din sosyolojisi sahasındaki çalışmalarında, kültürel değerler üzerinde etkili olan dinsel grupların düşünsel ve dogmasal normlarını açıklıkla ele aldıktan sonra, kişiler üzerindeki tesir gücüne göre, aydınlar zümresi, Taoistler, halktan rağbet gören büyücüler vs., şeklinde toplumu bir takım katmanlarına göre irdelemiştir.

Bütün bunlardan sonra, aydınların öncülüğüyle Çin toplumunda Konfüçyüsizm hakim bir değer haline geldiği, bu zümrenin inanç ile ölçülerinin kültürel değer gücünde kişilerin davranış ve eğilimleri üzerinde tesirli olduğu sonucuna varmıştır. Yine de, aykırı inançlara dayalı olarak oluşan çeşitli zümreleşmelerin bulunduğunu, bunların, alışılmış dinsel ilgileri tatmin etmekte olduğunu ve böylece de önceden hakim olmuş toplumsal sistemle uzlaşılmasını sağladığını, kabul etmiştir.” (Bendix 1966 ; 63-64)

Her ne kadar Weber, din sosyolojisiyle ilgili tüm bu çalışmalarında düşüncelerini Konfüçyüs, Buda ve Brahmin ve Brahmin rahipleri üzerinde yoğunlaştırmış, bunlarla İsrail nebilerini kıyaslamış olmasına rağmen, bunu irdelerken bile, esas maksadı, Batıdaki değişimin nedenlerini açığa çıkartmak olmuştur.

Weber, durağan ve değişen topluluklar kapsamında yorumladığı din sosyolojisinde, çok uzunca bir süredir hakimiyetlerini devam ettirmekte olan Konfüçyüsçü aydınlar kesimi ile Brahmin rahiplerin asırlar öncesine ait fikirlerini nasıl gelenekselleştirerek koruduklarını ve hep aynı şekilde yinelettirdikleri davranış kalıplarını insanlara nasıl egemen kıldıklarını araştırdığı gibi, eski İsrail’in dinsel kültürünü de yeni değerlerle başlayan değişim olgusu içinde irdelemiştir.

“Eski Ahit’in nebilere, yerleşmiş geleneksel yapıyı kırmış olsalar da, kendi eşsiz yetenek ile dehalalarıyla oluşturulan yeni toplumsal düzende gelenekselleşmekten kurtulamamışlardır. Çünkü, Tanrı buyruğu olarak gördükleri tek bir yasaya, her bir İsrailinin uymasını zorunlu gördükleri için, davranışların kalıplaştırılarak korunması ve olduğu gibi yeni nesillere aktarılması gayretine girmişlerdir. İsraili nebilere bu değiştirici etkilerinin yanı sıra temel dinsel yönelimleri toplumdaki tüm grupların bir yaşama tarzı haline pek gelememiştir.” (Weber 1969 ; 132)

Weber’in din sosyolojisinde ileri sürmüş olduğu temel görüş, bu gibi grupların dinsel yönelimlerinin gelenekselleşerek, kendi hakimiyetlerinin doğal bir sonucu olarak, ideal haline getirilmiş olmasıdır. (Weber 1969 ; 105) Artık örnek alınan karizmatik şahsiyetin alışkanlık haline getirdiği tüm davranış kalıpları, kusursuz ve ideal olarak kabul edilmekte, lidere teslimiyet onun yolundan gitmeyi zorunlu kılmaktadır. İnançlar ve değerlerin, örnek alınan şahsiyetin davranışlarında idealleştirilerek gelenekselleştirilmesi sonrasında, gelecek nesil insanların gönüllü olarak faaliyetlerinde uymaları gereken biçimler ve niyetler açıklık kazanmaktadır. (Parsons 1954 ; 198)

SONUÇ

Geçmişten aktarılan değerlerin tutucu bir imanla olduğu gibi korunarak davranışlar üzerinde hâkim kılınması, topluma istikrarı ve huzuru getirdiği ölçüde değişimini de engellemekte olduğundan, yeni değerlerin veya yeni düşüncelerin bireylerin zihninde veya grupların normlarında ortaya çıkması, ister istemez alışılmış eylem tarzını kökünden değiştirecek, eskiden devralınan kurulu sosyal sistemi de geçersiz kılacaktır. Böylece insanların dinsel tasavvurlarından başlayan kültürel değişme, herkes tarafından benimsenerek eylemin anlam içeriği gücüne ulaştığı andan itibaren, toplumsal yapı da değişmeye başlamakta ve bir düzen ilişkisi kapsamında meşruiyet kazanmasıyla birlikte kendi hukuksal zırhını oluşturmaktadır.

Büyük dünya dinlerini irdelerken dahi, her toplum içinde var olan statü gruplarını inanç ve normları yönüyle olduğu kadar sahibi buldukları ekonomik varlıkları yönüyle de dikkate alarak, dinsel maksatlar ile dünyevi meşgaleler arasında yakın bir ilgi kurmayı denemiş olan Weber, alıştıkları yaşama biçimleriyle ve benimsedikleri dünya görüşleriyle çatışan grupların yenilgileriyle veya içlerinden yalnızca birinin utkusıyla, tüm toplum için geçerli olan hâkim bir yönelme tarzı geçerli kılınmaktadır.

KAYNAKLAR

BENDIX R. (1966). Max Weber An Intellectual Portrait. New York : Methuen & Co.

BOGARDUS E. (1984). The Development of Social Thought. New York : Longmans Green and Company .

- PARSONS T. (1954). Sociological Theory and Modern Society. New York : The Free Press .
- PARSONS T. (1949). The Structure of Social Action. Illinois : The Free Press Glencoe,
- TIMASHEFF N. (1986). Sociological Theory : It's Nature and Growth. New York : Random House.
- WEBER M. (1947). The Theory of Social and Economic Organization. New York : Free Press of Glencoe.
- WEBER M. (1949). The Methodology of the Social Sciences. New York : Free Press.
- WEBER M. (1968). Basic Concepts in Sociology. New York : Citadel.
- WEBER M. (1969). On Charisma and Institution Building. Chicago: University of Chicago Press.
- WEBER M (1948). From Max Weber : Essays in Sociology. New York: Oxford University Press.